

3.3. Російський виклик режиму ядерного нерозповсюдження

Незаконна анексія Російською Федерацією української АР Крим та її збройне вторгнення на територію східної України під час «гібридної війни» показали порожній характер міжнародних «запевнень» у наданні безпеки, зафіксованих у Будапештському меморандумі 1994 р., та завдали важкого, нечуваного досі удару міжнародній політиці нерозповсюдження ядерної зброї.

Зокрема, фахівці стверджують, що сумний досвід України, яку спільними зусиллями США та РФ було позбавлено ядерної зброї, підбиває довіру до будь-яких гарантій безпеки, які могли б переконати інші країни відмовитися від створення ядерної зброї чи, навіть, знищити наявний її арсенал. Унікальний досвід України є набагато більш вражаючим, ніж випадки Іраку або Лівії, які стали об'єктами нападу після скасування своїх ядерних проектів. Агресія Росії проти України дійсно стала шоком для міжнародного порядку, збільшила загрозу транскордонних порушень суверенітету і територіальної цілісності, хоча в Європі впродовж останніх десятиліть домінувала думка, що подібні інциденти відійшли в минуле та цілком належить Історії.

Порушення Росією своїх зобов'язань, узятих згідно з Будапештським меморандумом (як і всією договірно-правовою базою двосторонніх відносин, яка налічує близько 400 документів), викликало дуже гостру реакцію занепокоєних щодо загрози власній безпеці не лише у країн-сусідів РФ, що цілком зрозуміло, а й у віддалених державах.

Оскільки російська війна проти України триває, і Москва не виявляє жодного бажання повернути Крим Україні, на сьогодні немає достатніх підстав для оцінки потенційного впливу українського прецеденту на реалізацію іншими країнами намірів набути ядерної зброї як гарантії власної безпеки у середньо- та довготерміновій перспективі. Отже, важко погодитися зі співробітником Інституту Брукінгса Р. Ейнгорном, коли він пише, що «шкода для перспектив режимів нерозповсюдження може бути значно

меншою за ту, про яку вже попереджували експерти, оцінюючи вплив українського досвіду» [473, р. 47]. Навпаки, більш переконливою видається точка зору В. Міда, який зазначав: «У разі, якщо Україна втратить частину території на користь Росії, це покладе кінець нерозповсюдженню, оскільки воно значною мірою не розглядатиметься як раціональне рішення для багатьох країн у всьому світі» [474].

З цих позицій дуже цікавою видається реакція класичного реаліста Дж. Міршеймера, який свого часу висунув розгорнуте концептуальне обґрунтування необхідності перетворення України на ядерну державу, щоб ефективно стримувати Росію [243]. Зокрема, влітку 1993 р. він писав: «Ядерна Україна завдасть шкоди легітимності ДНЯЗ, але вона буде обмеженою, якщо Сполучені Штати відмовляться від навішування їй, як це відбувається з 1991 р., ярлику потенційного розповсюджувача ядерної зброї, а, навзаєм, визначать Україну як одну зі спадкоємиць ядерного статусу наддержави, разом із Росією. У будь-якому разі, попередження війни Росії і України набагато важливіше за врятування ДНЯЗ» [243].

Вашингтон до порад Дж. Міршеймера тоді не прислухався, а сьогодні класик реалізму доводить, що буцімто «Росія в Україні захищає свої життєво важливі національні інтереси, а в США до цього немає діла». І це не дивно, якщо враховувати одну з рекомендацій, що датується 1993 р.: «США не мають надавати Україні гарантій безпеки на перехідний (до повноцінного оволодіння ядерною зброєю) період та в цілому на подальшу перспективу не бути спільною силою з Україною проти Росії» [243].

Слід відверто визнати, що найбільшої шкоди ДНЯЗ за весь період його дії та самій ідеї нерозповсюдженню ядерної зброї завдали саме західні держави – підписанти Будапештського меморандуму, коли не зупинили агресію РФ проти України [475].

Поведінка Росії видається особливо неприпустимою особливо з огляду на ті переваги режиму ДНЯЗ, якими вона скористалася після розпаду Радянського Союзу. Адже аж до кримської авантюри Путіна на Заході

найбільшим успіхом політики нерозповсюдження ядерної зброї вважалося знищення ракет з ядерними боеголовками, успадкованими від СРСР Україною, Білоруссю та Казахстаном [475; 476].

У той же історичний період окремо постала проблема матеріалів, що розщеплюються, які належали Україні, Казахстану, Таджикистану, Узбекистану та Білорусі від початку 90 рр. XX ст. Це було важливо, на думку експертів, враховуючи той факт, що приблизно 135 ядерних реакторів у світі використовували високозбагачений уран як паливо, тобто в нових державах – колишніх республіках СРСР зберігалось достатньо урану для створення близько 400 одиниць ядерної зброї. Такі матеріали знаходилися і в деяких країнах – колишніх членах Варшавського договору. Якщо терористичні злочинні групи були б у змозі купити або вкрати навіть малу частину цього матеріалу, вони могли б використати його для створення ядерної зброї або «брудної бомби».

У 1994 р. Сполучені Штати та Росія уклали угоду щодо подальшої долі великих запасів радянського високозбагаченого збройового урану. За двадцять років Росія конвертувала п'ятсот тонн високозбагаченого урану (збройового урану для 20000 боеголовок) у низькозбагачений уран, який придбали Сполучені Штати. Угода з закупівлі конвертованого високозбагаченого урану, відома як Програма мегатонни – у мегавати, завершилася останнім відвантаженням низько збагаченого урану, що прибув до США наприкінці 2013 р. [477].

Сполучені Штати разом з Росією впродовж 1991-2011 рр. «убезпечили» близько 92 відсотків об'єктів, де розміщувалися матеріали, придатні для виготовлення ядерної зброї [462]. За фінансової підтримки США здійснювалися програми Спільного зменшення загрози (Нанна-Лугара), Ініціатива зі скорочення глобальної загрози і Глобальна ініціатива щодо боротьби з актами ядерного тероризму, які були згодом доповнені іншими багатосторонніми ініціативами. Серед них – Група восьми глобального партнерства проти розповсюдження зброї масового знищення, яка надавала

фінансування і технічну допомогу для забезпечення безпеки ядерних об'єктів, повернення використаних матеріалів, що розщеплюються, в країни походження, а також сприяла розвитку міжнародного співробітництва в боротьбі з поширенням ядерної зброї.

Специфічну, надзвичайно неоднозначну роль РФ у сучасній політиці нерозповсюдження дослідили фахівці з Інституту Брукінгса (м. Вашингтон). Визнаючи, що без Росії успішне здійснення такої міжнародної політики неможливе, оскільки вона є одним зі стовпів ДНЯЗ, відіграє помітну роль у керівництві МАГАТЕ, а також є «потенційним джерелом чутливого обладнання, матеріалів, технологій і традиційним другом країн, які викликають занепокоєння з погляду розповсюдження ядерної зброї», американський дослідник Р. Ейнгорн зазначив: «Небагато проблем нерозповсюдження можуть бути вирішені без активної підтримки Росії або, щонайменше, її сприяння, але Москва часто зручно позиціонує себе таким чином, щоб звести нанівець усі зусилля в цьому напрямі» [478]. На його думку Москва часто нехтує самою ідеєю нерозповсюдження ядерної зброї у порівнянні з іншими російськими цілями: продемонструвати свою підтримку дружніх держав, просунути свої комерційні інтереси, ствердити свій статус великої потуги, завадити США досягнути своїх цілей або протидіяти економічним санкціям з американської ініціативи.

Сполучені Штати і СРСР часто мали спільне бачення проблем нерозповсюдження, починаючи з часів переговорів по ДНЯЗ, який для Радянського Союзу був засобом запобігти набуттю Німеччиною ядерної зброї. Однак у пострадянські часи, після закінчення «холодної війни», співпраці був властивий непослідовний, непевний характер, а її стан різко погіршився після анексії Росією Криму в 2014 р.

Роздратована позицією реципієнта західної допомоги в питаннях ядерної безпеки та підозрами щодо американських спостерігачів на чутливих російських підприємствах, Москва практично повністю припинила двостороннє співробітництво в галузі ядерної безпеки у 2013-2014 рр., а

внаслідок анексії Криму Конгрес США заборонив фінансування таких програм у Росії, що призвело до фактичного закриття навіть невеличких сфер співробітництва, що збереглися.

Російська влада стверджує, що РФ може ефективно захистити свої ядерні матеріали і засоби без допомоги США. Однак американські фахівці наголошують, що є багато незакінчених справ з ядерної безпеки в Росії, і висловлюють серйозні сумніви щодо бажання або здатності Москви самотійно завершити цю роботу, особливо з огляду на тиск на бюджет Російської Федерації санкцій і низьких цін на нафту.

Москва створює проблеми для Режиму контролю ракетних технологій (РКРТ), захищаючи російські комерційні інтереси та наполягаючи на тому, що Режим має грати вузьку технічну роль. РФ не підтримує зусилля з використання РКРТ для обмеження можливостей появи ракет у нестабільних регіонах.

Росія також є провідним критиком сучасної концепції МАГАТЕ про контроль на рівні держав, покликаний зробити перевірки ефективнішими, спираючись на додаткові джерела інформації, в тому числі дані розвідок держав-членів, а не тільки на отриману традиційними методами контролю стану безпеки. Росіяни стверджують, що надмірна довіра до розвідувальної інформації дозволила Сполученим Штатам та їхнім союзникам домінувати в МАГАТЕ і маніпулювати Агенцією у власних політичних цілях.

Росія співпрацювала зі США, іншими провідними ядерними державами в галузі недопущення порушень ДНЯЗ, ліквідації північнокорейської ядерної зброї та попередження її створення Іраном, але вона припинила взаємодію з цих питань після запровадження міжнародних санкцій проти неї за незаконну анексію АР Крим. На Конференції 2015 р. по ДНЯЗ Російська Федерація порушила традиційний консенсус «старих» ядерних держав, виступивши на боці делегацій арабських країн щодо спірного питання створення близькосхідної без'ядерної зони, при цьому намагаючись покласти відповідальність за блокування консенсусу на Вашингтон. На засіданнях

п'яти держав-членів ДНЯЗ, що офіційно володіють ядерною зброєю, де мали розроблятися практичні поступові кроки, за допомогою яких п'ять держав могли б ствердити свою незмінну прихильність виконанню прийнятих зобов'язань по ДНЯЗ у сфері роззброєння, Росія грала роль пасивного і незацікавленого в досягненні результату учасника [478].

Ігноруючи в душі політичного реалізму реалії дестабілізованої через агресивні дії Москви міжнародної системи, провідний російський фахівець у царині ядерної зброї А. Арбатов прагне довести, що необхідно вести в питаннях ядерної безпеки та роззброєння «бізнес як зазвичай», адже Радянському Союзу та США це вдавалося [479]. При цьому він свідчить: «З 2012 р. радянська спадщина було багато в чому відроджена: неадекватний доступ громадськості до надійної оборонної інформації; остракізм незгодних з владою аналітиків; прийняття рішень з військових питань за зачиненими дверима під переважним впливом військової бюрократії і військово-промислових лобістів. Поточні російські програми модернізації ядерних сил також нагадують радянську традицію. Різні системи озброєнь, що паралельно розробляються й мають впроваджуватися, дублюють одна одну. Слід зазначити, що здійснюючи масивні програми модернізації ядерних сил 2011-2020 рр. і з гордістю підкреслюючи свої технічні та стратегічні досягнення, російські політична влада і воєначальники ніколи не висловлювали будь-яке занепокоєння з приводу можливої реакції США та НАТО» [479].

Далі А. Арбатов вдається до ядерного шантажу Заходу, «пояснюючи» позицію Москви: «Деякі особливості російського мислення, висловлювань і дій щодо ядерної зброї мають розглядатись як дуже серйозні, особливо в часи високої політичної напруги... Неповноцінність (Росії) зростає в період економічної кризи, низьких цін на нафту і західних санкцій, пов'язаних з катастрофою України. Головна небезпека збройного конфлікту виникає не з грандіозних проєктів експансії Москви, але з її відчуттям уразливості й ізоляції, рішучості йти на ризик, щоб утримати свої позиції й уникнути іміджу слабкої (держави)» [479]. Відповідно, на думку російського

політолога, Захід заради власної безпеки має уникати «рішучих ядерних дій» Москви, тобто допомогти їй вийти з ізоляції та визнати її сферу впливу у «близькому зарубіжжі».

На жаль, А. Арбатов має впливових однодумців в Сполучених Штатах Америки, з якими в нього формалізоване партнерство в рамках Ініціативи США – Росія з попередження ядерного тероризму Центру Бельфер з науки та міжнародних відносин Гарвардського університету. Це – співголова Ініціативи з американського боку, відомий фахівець у галузі міжнародної безпеки, директор Центру, засновник і перший декан Школи (факультету) державного управління імені Дж. Кеннеді, заступник міністра оборони в першій адміністрації Б. Клінтона (під час ядерного роззброєння України), колишній радник низки президентів США та член комісії МАГАТЕ Г. Аллісон; його заступник – С. Сараджян, який емігрував з РФ до США у 2008 р., у 2002-2006 рр. – засновник та директор Російського клубу Гарварду, керівник проекту «Росія має значення».

Здавалося б, стійкі контакти, порозуміння російських та американських фахівців у сфері нерозповсюдження ядерної зброї та протидії ядерному тероризму слід тільки вітати, якби не одна обставина – їхня відверта апологетика путінізму та антиукраїнська позиція. У грудні 2016 р. вона знайшла втілення в рекомендаціях Д. Трампу щодо шляхів нормалізації американсько-російських відносин за авторством вже згаданого Г. Аллісона та головного редактора журналу «Найшнл інтерест» Д. Саймса (емігрував з СРСР у 1973 р. У період 1967-1973 рр. – науковий співробітник ІММО АН СРСР, керівник комсомольської організації Інституту).

Закликаючи до принципового перегляду (поліпшення) відносин з Москвою та ігноруючи той факт, що Російська Федерація на українському Донбасі є сьогодні найбільшим державним спонсором тероризму у світі, Г. Аллісон і Д. Саймс пишуть: «Росія унікально підходить, щоб допомогти запобігти отриманню ядерної зброї як терористичними організаціями, такими як Ісламська держава й Аль-Каїда, так і державними суб'єктами... Рішення

Москви про те, щоб продати чутливі технології або утриматися від таких дій визначить відмінність між невдачею і успіхом у справі запобігання розповсюдженню ядерної зброї, яку Ви [Трамп – авт.] правильно назвали «найбільшою світовою проблемою». Як частину Вашої доктрини «Америка понад усе», ми настійливо рекомендуємо Вам визначити пріоритети життєво важливих інтересів Америки, і з цих позицій слід залучити Росію до того, що найбільш важливо для американських громадян – їхнього виживання та благополуччя» [480].

Звісно, Україні, за їхньою оцінкою, «країні – невдасі» (failed state), до того ж позбавленій засобів ядерного стримування, американські експерти пропонують піти на компроміс з агресором, задовольнити апетити російського хижака. На жаль, згадані автори не поодинокі, їхні однодумці з середовища фахівців з проблеми нерозповсюдження є в Центрі міжнародних і перспективних досліджень (м. Вашингтон), Інституті Катона, Монтерейському центрі дослідження проблем нерозповсюдження, Стенфордському університеті та інших дослідницьких фундаціях.